

BİR KARABASAN KENTİ OLARAK JOYCE'UN DUBLİN'İ VE YAZARIN NİYETİ: BİLİŞSEL ANLATIBİLİM ÇERÇEVESİNDE BİR İNCELEME

Semiramis YAĞCIOĞLU
Dokuz Eylül Üniversitesi

Abstract

Later James Joyce critics agree that Dublin is represented as a mean city in accordance with the writer's intention, although there is not a single word that accuses Dubliners on the surface text of Dubliners, a collection of short stories. Within the general framework of literary communication, the aim of this article is to find an answer to the question whether it is possible to separate the subversive text level that is responsible for generating the city as mean? To answer the question, the concept of subtext as proposed by Deconstructionists and mental models proposed by Cognitive Narratologists have been used. An Encounter, a story from the childhood section, has been selected to demonstrate that literary communication takes place when the marginal propositions that comprise the subtext trigger the relevant frames in the mind of the reader.

Key words: James Joyce, Dubliners, writer's intention, cognitive narratology, subtext, marginal propositions, frames, literary communication, mental models.

Giriş

1905 Ekiminde, Joyce, Trieste'den İngiliz yayıncısı Grant Richards'a 12 öyküden oluşan *Dublinliler* (1914) adlı kitabını sunarken, böyle bir kitabın ilgi toplayacağını çünkü "henüz hiçbir yazarın Dublin'i dünyaya tanıtmadığını" ileri sürüyordu. Aslında, İrlanda'ya has olduğunu düşündüğü ahlâki bir çöküşün öyküsünü okuyucuların merak edebileceğini ima ediyor, öyküleri kaleme alma nedeninin ardında yatan niyeti şöyle açıklıyordu:

"Zaman zaman, yayıncıların listelerinde İrlanda'yı ele alan kitaplar görüyorum. Ben de öykülerimden etrafa dalga dalga yayıldığını umduğum kokuşmanın kokusunu duymak için insanların para ödemeyi isteyebileceklerini düşünüyorum"

(Ellman,1966 cilt II:122-123).

Yayıncısından gelen bazı itirazlar üzerine niyetini biraz daha açıklığa kavuşturmak için söylediği sözler çok ilginçtir.

“Niyetim ülkemin ahlâk anlayışının tarihi üzerinde bir bölüm yazmaktı ve Dublin’i olayların geçtiği sahne olarak seçtim, çünkü o kent bana felç olmuş insanların kenti gibi görünüyordu. İlgisiz kamuoyuna çocukluk, ergenlik, olgunluk ve sosyal hayat başlıkları altında bu çöküşü sunmak istedim. Öyküler bu sıralamayla düzenlenmiştir. Üzerinde titizlikle çalışılmış art niyetli bir biçimle kaleme aldım. Bu sıralamayı değiştirmeye, hatta gördüklerini ve işittiklerini bozmaya yeltenecek kişinin çok cesaret sahibi biri olduğu inancındayım”

(Ellman,1966 cilt II:134).

diyerek yayıncısına meydan okur adeta.

Joyce, gelenbaskılar üzerine küçük birkaç değişiklik yapmayı kabul etmiş ama başlangıçtaki düzeni de büyük ölçüde korumuştur.

“Boyun eğmediğim noktalar öyküleri birbirine perçinleyen noktalardır. Eğer onlara dokunsaydım, ülkemin ahlâktarihini nasıl ortaya koyardım? Bunları muhafaza etmek için savaşıyorum çünkü yazdığım kitabı tam da benim düzenlediğim biçimde düzenlemekle ülkemin ahlâki özgürlüğü için bir adım atmış oluyorum”.

(Ellman,1966 cilt I: 62-63).

Bütün bu yazışmalar, Joyce'un belli bir niyetle *Dublinliler*'i kaleme aldığını ve elindeki malzemeyi düzenleme biçiminin, sözbilimsel (rhetoric) bir etki yaratarak kendi zihinsel tasarımını okuyucusuna aktarmanın en etkili yolu olduğunu düşündüğünü ortaya koyuyor. Bu düzenlemeye yapılacak en küçük bir müdahalenin, bu zihinsel tasarımın okuyucuya aktarılmasını, yani yazınsal iletişimi engelleyebileceği görüşünden asla ödün vermediğini görüyoruz. Önemli Joyce eleştirmenlerinden Charles H. Peake (1980:2) bu zihinsel tasarımın alt başlıklarını şöyle özetliyor:

“Konu, Dublin, yani edebiyatta daha önce sunulmayan büyük bir Avrupa kenti; tema, İrlanda'nın ahlâki çöküntüsü; amaç, bu ülkenin ahlâki kurtuluşuna zemin hazırlamak; biçim, birbirine perçinlenmiş öyküler; yapı, çocukluktan, ergenliğe, olgunluğa ve sosyal hayata uzanan bir süreç; genel atmosfer, ‘kokuşmuşluğun kokusu’; biçim, ‘üzerinde inceden inceye çalışılmış art niyetli bir üslup’”.

Joyce'un üstesinden gelmek istediği işin kapsamı, bazıları üç sayfayı geçmeyen,sadece 12 öyküden (*Ölümler*öyküsü daha sonra eklenmiştir) olu-

şan, cılız bir öykü kitabının boyutları düşünüldüğünde, gerçekten de fazla iddialı görünür.

Öyküler öylesine yalın ve neredeyse gazete haberlerinde görülebilecek yansız bir dil ile yazılmıştır ki, Joyce'un iddia ettiği gibi inceden inceye kotarılmış art niyetli bir biçemi ele verecek herhangi bir iz bulmayı bir tarafa bırakın, öykülerin yüzey metinlerinde yazarın Dublinliler hakkında mektuplarında dile getirdiği suçlamalara dair tek bir sözcük yer almaz. Belki de, yazar olarak niyetini sözcük düzeyinde ele verecek herhangi bir seçimden özenle kaçınması nedeniyle, öyküler okuyucuların önüne ilk çıktığında, eleştirmenler tarafından, 'yarım yamalak' ve etkileyicilikten uzak olarak değerlendirilmişlerdir. Öylesine ki, eğer yazarın kullanmayı başardığı birkaç simgesel dokunuş da olmasa, öykülerin taşıdığı herhangi bir değer olmayacağı ileri sürülmüştür. Bu eleştirmenlerden Marvin Magalaner ve Richard Kain kitapta olgunluk çağı öyküleri arasında yer alan *Alçı*(Clay) öyküsünü "önemsiz bir öykü" (1957:71) olarak değerlendirmişlerdir. Yine aynı öyküyü William Y. Tindall, "anlamsızlığın sergilenmesinden başka bir anlamı olmayan" bir öykü olarak karalarken, sosyal hayatı betimleyen öyküler arasında yer alan *Bir Anne*'yi (A Mother) tuhaf olmakla suçlamışve "söyleyeceği hiçbir şeyi olmayan,boş bir öykü"(1959:37-38) olarak değerlendirmiştir. Bu eleştirmenlerin, öykülerin yüzey katmanına takılıp kaldıkları açıkça görülüyor.

Böylesine iç görüden uzak, kör değerlendirmelerin artık kabul görmediğini ve her geçen gün *Dublinliler*'in içerdiği zengin katmanlar ve biçem zenginliğinin farkında olan değerlendirmelerin ve doktora tezlerinin yazıldığını biliyoruz. Joyce'un öykülerinde kentlin baskın varlığına vurgu yapan ilk eleştirmen Hugh Kenner olmuştur. Kenner *Dublinliler*'in "bir dizi öyküden ziyade çok yüzeyli bir roman [...] kentliler hakkında olmaktan çok kent hakkında olduğunu" ((1955; aktaran Harding 2003:35) yazıyordu. Benzer biçimde Brewster Ghiselinde *Dublinliler*'in hem "öykü kitabı hem de bir roman"(1956:75) olarak değerlendirilmesi gereğine işaret ediyordu. Öykü kahramanlarının birbirinden ayrı hayat öyküleri, aslında tek bir tarihin öyküsünde birleşiyor, bu tarih de kendi hayat damarlarından kopmuş insanların, bu kopukluğu giderememesinin trajedisini anlatıyordu.

Belki de üzerinde durulması gereken en önemli konu, iki eleştirmen grubunun birbirinden bu denli farklı yorumlar yapmasına neden olan, kitabın yaratmayı başardığı çift yönlü etki olmalıdır. Bu çerçevede, sorulması gereken önemli bir soru ortaya çıkmaktadır: alabildiğince yalın ve değer yükleyici sözcüklerden yana yoksul bir yüzey metne karşı duran, onunla

ters yönde etkileşime giren ve okuyucuları öykü kişilerinin ahlâki ve ideolojik tutumunu sorgulamaya iten zengin bir alt metin katmanından söz etmemiz haklı kılan metinsel veri nedir?

Yazınsal Metinlerde Alt Metin Katmanı

Yüzey metinde yer alan önermelerin mantığını söküme uğratan ve okuyucunun yüzey metnin mantığını sorgulamaya iten alt metin kavramı, yapışökümcü okumalarda sıkça dile getirilen bir kavram olmuştur. Alt metin katmanını ortaya çıkarmak, yapışökümcü edebiyat okumalarının temel uğraşlarından olmuştur. Ancak bu uğraşın, metnin bir katmanının diğerine üstünlüğünü ortaya koymak olarak anlaşılması gerekir. Amaç, söz konusu olan metnin ürettiği anlamların, başka bir düzlemde betimlenmesini sağlamaktır.

Paul de Man, “altmetin” ya da “metnin kendi kendisinden farkı”nı ortaya koyan katmanın varlığını, bir yapıtı gerçek bir edebiyat eseri olarak değerlendirebilmemizin temel koşulu olduğunu ileri sürer. Alt metnin varlığını keşfedemeyen okumalar, yanlış okumalar olarak görülmelidir (1971:138). De Man'a dayanarak Jonathan Culler, yanlış okumaların, metnin kendisinin “ısrarı” sonucu ortaya çıkabileceğine işaret eder. Ona göre, yüzey metinde yer alan önermelerin, yazarın niyetini ifade ettiğine inanan çoğu okuyucu, bu önermeleri sorgulamaya yönlendiren metin bölümlerini, yazarın niyetini aşan metinsel “artıklar”, yani fazlalıklar olarak değerlendirip, anlamlandırma sürecinin bir parçası olduğunu görmeyi reddeder (1987:217).

Bu tartışmanın ışığında, erken dönem eleştirmenlerinin yanlış okumalarının, yani öykülerin Dublin'de yaşayan insanları eylemsizliğe iten, hayatlarını yönetme becerilerini dumura uğratan ve onları felç olmuş bir yaşama mahkûm eden bu kentin kötücül etkisinin kodlandığı metinsel katman okuyamamalarının nedeninin, Joyce'un yüzey metinde ısrarlı bir biçimde değerlendirme sözcüklerinden kaçınmasının etkisinde kalmalarına bağlamak mümkün görünüyor.

Peki o zaman sürekli olarak sözünü ettiğimiz metinsel katman ve ürettiği anlamların kaynağı elimizdeki metnin neresindedir? Metnin içinde mi, yoksa metnin dışında mı? Bu anlamlar yazara rağmen mi metne sızmışlardır? Yoksa sorumlu bizzat yazar mıdır? Evet, gerçekten de nerededir ve hangi okuyucu için vardır bu metinsel katman?

Araştırma Sorusu

Jonathan Culler, adı yapı sökücü eleştirisi ile hep birlikte anılan Jacques Derrida'ya dayanarak, altmetne ulaşmanın başlıca aracının, metinde bulunan *yanal (marginal)* önermeleri öne çıkararak, onları önemsiz değil tam tersi önemli metin birimleri olarak değerlendiren bir okuma yöntemi geliştirmek gerektiğini söylüyor (1987:213-215). Tam da bu anda okuyucular olarak sormamız gereken bir soru çıkıyor karşımıza: *asal (central)* önermeler ve *yanal (marginal)* önermeleri birbirlerinden nasıl ayırabiliriz?

Amaç

Bu makalede, bu sorunun yanıtı, yapı sökücülük gibi felsefi edebiyat kuramlarının ortaya koyduğu, işaret ettiği temel kavramlar ile yazınsal metinleri okuma sürecinde ortaya çıkan bilişsel süreçleri inceleyen zihinsel modellerle (mental models) birleştirilerek cevaplanacaktır. Yazarın niyeti ve *Dublinliler* bağlamında ortaya çıkan anlamlandırma sorunlarını irdeleyebilmek için *Dublinliler*'in çocukluk dönemi öykülerinden *Bir Karşılaşma (An Encounter)* adlı öykü, örnekleme olarak seçilmiştir. Ancak, daha önce, bu çalışmanın içinde yer aldığı **Bilişsel Anlatıbilim** (Cognitive Narratology) çalışmalarının kuramsal çerçevesinin sınırlarını çizilmesi gerekir.

Kuramsal Çerçeve

Yazarın Niyeti ve Bilişsel Modeller

Bilişsel Anlatıbilim, yazılı, görsel veya işitsel anlatı metinlerinin okuma ve anlamlama sürecinde ortaya çıkan bilişsel süreçler ile etkileşimini, geliştirilen zihinsel modellerle (mental models) inceleyen bir alan olarak tanımlanabilir (Herman, 2009:31).

Bu çerçevede, yazarın niyetinin modellenmesi üzerinde yapılacak bir çalışma kaçınılmaz olarak Yapay Zeka çalışmalarının en zor alanlarından biri olan *doğal dil işleme* süreçlerinin ortaya koyduğu verilere baş vurmalıdır. *Doğal dil işleme* çalışmalarının çoğu, bireysel sözcelerin *yapısı, anlamı ve kullanımı* üzerine odaklanmıştır. Sözceler, sözcük öbeklerinin ve tümceciklerin sözlü veya yazılı olarak çizgisel bir düzlemde dizilmesidir ve söylemin temel yapı taşlarını oluşturur. Bir söylemin anlaşılabilmesi için gerekli olan *bağdaşıklık (coherence)* koşulu üç ana tema etrafında çözümlenmeye çalışılmaktadır: *anlam, yapı ve niyet* (bkz. Mc Kevit ve ark., 1992: 334).

Cohen ve ark., (1982; aktaran Mc Kevit ve ark., 1992:350) niyet üzerine yaptıkları çalışmada, **niyet** ve **planlama** arasında önemli bir ilişkiye işaret

etmektedirler: Sözceler (utterance) konuşmacılar tarafından dinleyiciler üzerinde belli bir etkiyi yaratmak için planlanır.

Sözceyi üreten özne açısından **plan yapmak**, öznenin, gelecekte gerçekleştirmek istediği eylemlerin sonuçlarını eyleme geçmeden önce gözden geçirmesidir; ne türden iletişim eylemlerinde bulunması gerektiğine karar verme ve bu eylemleri nasıl gerçekleştireceğine karar verme bileşenlerinden oluşur.

Plan tanıma ise, sözcenin yöneltildiği öznenin, karşı tarafın gerçekleştirdiği eylemlerini gözlemleyerek, sonra gelecek hamleleri tahmin etmesi olarak tanımlanır. Konuşmacının kullandığı bir plan hakkında çıkarsama (inference) yapmak, **plan tanımadır** ve sözceyi üreten öznenin inançları hakkında inanç oluşturmaktır.

Niyetlenilen **planı tanıma**, bir öznenin takip ettiği planın adımları hakkında çıkarsama yapmaktır ve dört aşamadan oluşur: 1. Bir tümcenin söze döküldüğünü izlemek; 2. Öznenin bunu istemli olarak yaptığını varsaymak; 3. Sözcenin dile getirilmesi sonucu gerçekleşen etkiyi öznenin istediği konusunda çıkarsama yapmak; 4. Tümcelerin etkisinin, konuşmacının tam olarak istediği etki olarak dinleyici tarafından tanımlanması (Cohen ve ark. 1982; aktaranMcKevit ve ark. 1992:351).

Yazınsal İletişim

Cohen ve arkadaşlarının (1982) ürettiği niyete ilişkin model ışığında, yazınsal metinleri okuma ve anlamlandırma sürecini iki katılımcı arasında gerçekleşen bir iletişim edimi olarak değerlendirmek olasıdır. Yazar sözcesini **bir plan yaparak** üretir. Yazılı olarak üretilen bu sözceyi okuyucu **plan tanıma** stratejilerini işleterek anlamlandırır. Dolayısıyla, yazar ve okur arasında buluşma, üretilen metin aracılığıyla meydana gelir. Müske'ye göre, yazınsal metin, yazar ve okuyucunun buluşma noktası olarak değerlendirilmelidir (1990:435). Yazarın kendisi değil, yazınsal metin olarak dilsel bir varlık ve biçim kazanmış yazarın niyeti, işleme süreçlerinin hedefi olur. Lerchner'e göre, yazara ait zihinsel model, ancak fiziksel bir nesne biçiminde toplumsal alanda dolaşıma girebilir ve toplumu biçimlendiren ekinsel süreçlerde iletişim işlevini yerine getirebilir (1990:414). Böylelikle, yazınsal metin, okuyucu ile buluştuğu zaman yazarın plan yapma süreçlerini en iyi yansıtan *gösterge* olarak okuyucu tarafından değerlendirilebilir. Yazarların yazı yazma sürecinde aynı metni birçok kere yazıp, sonra da çöpe atmaları, çeşitli sözbilimsel (rhetoric) düzenleme açısından niyetlerini en iyi yansıtan düzenleme üzerinde bir karara vardıkları

rını gösterir. Lerchner'e göre, bu açıdan yazınsal metinler, “düzenlenmiş (organized)” ve “düzenleyici (organizing)” göstergeler olarak yazar ve okuyucu arasında gerçekleşen iletişim ediminde işlev görürler. Yazınsal metin, okuyucunun zihninde “model-oluşturan bir sistem” işlevi görür (Lerchner 1990:415).

Buna göre bu makalenin konusu olan “Bir Karşılaşma” öyküsü de, metin olarak James Joyce’un niyetini imleyen bir *gösterge* (sign) olarak ele alınacak ve okuyucunun **plan tanıma** süreçlerinin hedefi olarak incelenecektir.

Metin Anlama Süreçleri

Genel olarak metin anlama üzerine yapılan psikolojik çalışmalar göstermiştir ki metin anlama etkileşimsel bir süreçtir. Okuyucu bu süreçte birden fazla bilgi kaynağından gelen bilgiyi eşzamanlı olarak değerlendirir. Bu bilgi kaynakları hem metin-çıkışlı (bottom-up) hem de bellek-çıkışlı (top-down) dır (bkz. Yağcıoğlu, 1992; Zwaan 1993; Stockwell, 2002).

Okuyucu, metin çıkışlı verileri çözümlerken, aynı zamanda **çerçeve (frame)**, **senaryo (script)** ya da **şema (schema)** adı verilen yapılar halinde bilişsel olarak düzenlenen dünya bilgisini de devreye sokmaktadır. Bu etkileşimsel model, şu anda en yaygın biçimde kabul gören **metin anlama** modelidir (bkz. Yağcıoğlu 1992; Zwaan 1993; Stockwell, 2002). Bu temel kabul üzerine geliştirilen başka metin anlama modelleri olmasına rağmen, bu çalışmada, Kintsch ve van Dijk (1978) ve van Dijk ve Kintsch (1983) ve Kintsch (1988) çalışmalarından yararlanılmıştır. Metin anlama süreçlerini açıklamada belirli öngörülerde bulunabilen bu disiplinlerarası model (bundan sonra KvD modeli) hem metin-çıkışlı hem de bellek çıkışlı bilgileri göz önünde bulundurmaktadır.

KvD modelinin ileri sürdüğü varsayımlar ise şöyle özetlenebilir

1. Bir metnin yüzey yapısı bir dizi önerme olarak yorumlanır. Bu önermeler çeşitli mantıksal ilişkilerle birbirlerine bağlanır. Bu mantıksal ilişkilerin bazıları metinde dilsel bir varlıkla belirtilirken, bazıları dilsel olarak metinde belirtilmez. Okuyucu, bağlama ilişkin verilen bilgiler ya da dünya bilgisi yardımıyla bu ilişkiler hakkında çıkarım yapar. “Yazınsal metinler, diğer metin türlerinden bu mantıksal ilişkileri açıkça belirtme açısından yoksul metinlerdir” (Yağcıoğlu, 1992:52).

2. KvD modeli metinlerin anlamsal düzeyde iki katmana ayırarak inceler: küçük ölçekli (microstructure) ve büyük ölçekli (macrostructure) ya-

pılar. Her iki düzlemde de dil kullanıcıları bağdaşıklık (coherence) sağlamayı amaçlar. Ardışık tümceler birbirlerine bağlanabildikleri ölçüde küçük ölçekli düzlemde bağdaşıklık elde edilmiş olur. Bir metin büyük ölçekli düzlemde de bağdaşık bir önerme dizisi üretmesi halinde bütüncül (global) bağdaşıklığı sağlamış olur.

3. Büyük ölçekli yapılar, büyük ölçekli önermelerden oluşur. Büyük ölçekli önermeler, küçük ölçekli düzlem üzerinde büyük ölçekli kurallar (macro rules) işletilerek elde edilir. Böylelikle bir metnin ana fikrine ya da temasına ulaşılır. Tanım gereği büyük ölçekli yapı, bir metnin **en önemli önermelerini** içerir. Çünkü önemsiz bilgilerin **silinmesi (delete)** yoluyla elde edilir. Bazı büyük ölçekli önermeler **genelleme (generalization)** yapılarak elde edilirken, bazı küçük ölçekli önermeler arasında bulunan boşluklar okuyucunun dünya bilgisi ile doldurularak **yapılandırılır (construction)** ve büyük ölçekli önermelere dönüşür. Her durumda küçük ölçekli önermelerden oluşan yüzey yapıda yer alan ayrıntılar silinir ve dönüşür. Araştırmalar büyük ölçekli yapı üretiminin okuma ve anlama süreçlerinin doğal bir parçası olduğunu ortaya koymaktadır. Bağdaşık bir büyük ölçekli yapı üretimi metinleri anlama ve bellekte tutmak için gereklidir.

4. Okuyucunun zihninde oluşan durum modeli (situation model) metinde betimlenen durumu tanımlar. KvD modeline göre durum modelinin okuyucunun zihninde yapılandırılması, söylemleri anlama ve anlamlandırmanın başat amacıdır. Çıgarsama (inference) yapmak, durum modelinin oluştururken baş vurulan bir süreçtir. Metinsel bilgi ve okuyucuların dünya bilgilerinin etkileşiminden ortaya çıkan çıkarsamalar metin dışı bir düzlemde zihinsel temsillere kaynaklık ederler ve durum modelinde (situation model) bağlantıların oluşturulmasına hizmet ederler (vanDijk ve Kintsch 1983:51).

5. Hem küçük ölçekli yapı düzeyinde hem de büyük ölçekli yapı düzeyinde, anlatı metinleri, türlerine özgü bir üst yapıya (superstructure) göre düzenlenirler (örnek: durum+sorun+çözümleme yapısı).

6. Bu model, **çerçeve (frame)** yapılarını dikkate alır. Anlatıda yer alan olaylar, insan eylemleri ve kişiler, uzlaşimsal **çerçeve** bilgileri çerçevesinde düzenlenir(Yağcıoğlu, 1992:43; Zwaan 1993:29-30; MacLahlan ve Reid, 1994).

Niyete dayanan bir eylem olarak değerlendirilen metin üretimi açısından **çerçeve (frame)**, **senaryo (script)** ya da **şema (schema)** bilgileri, yazarlar tarafından okuyucularda zihinsel sahnelerin oluşmasını tetiklemek için kullanılırlar.

Çözümleme

Asal ve Yanal Metin Birimlerinin Saptanması

İki farklı öykünün iç içe yer aldığı ‘Bir Karşılaşma’ öyküsü, okul çağındaki iki çocuğun okuldan kaçma serüveninin hayal kırıklığı ile bitişini anlatır. Çocuklardan biri tarafından anlatılan okulu asma öyküsünün üç bölümde düzenlenmiş olduğunu kolayca görmek mümkündür. Birinci bölümde, anlatıcı çocuk ile arkadaşları Leo Dillon ve Mahony’nin, okulda okudukları resimli macera dergilerinin, onlarda macera duygusunu kamçılama; ikinci bölümde, benzer maceralar yaşamak isteğiyle okulu asma için yapılan planlar, buluşmak için verilen sözler ve toplanan paralar; üçüncü bölümde de bir sapık ile karşılaşmanın yüreklerine saldırdığı korku nedeniyle okul dışında geçirilen günün hayal kırıklığı ile sona ermesi anlatılır.

KvD modelinde, büyük ölçekli öykü özeti oluşturmak rastgele gerçekleşen bir zihinsel işlem değildir. Öykülerin büyük ölçekli önermeleri, belli bir üst yapıya (superstructure) göre dizimlenir. Öykünün her noktasında öykü katılımcıları, yer ve zaman bilgileri **durum+problem+çözüm** biçiminde, ardışık olarak dizimlenir. Bu yapıya Müske (1990:445) TEXTOID adını vermektedir. Bu modele göre öykünün büyük ölçekli önermeleri aşağıdaki gibi dizimlenir.

1. Anlatıcı, okul çağındaki tüm çocuklar gibi macera oyunları oynamaktadır (kovboy ve Kızılderili savaşları oynamak, yabancı diyarları anlatan dergiler/kitaplar okumak gibi). [Durum₀]

2. Arkadaşı Leo Dillon bu dergileri okurken Peder Butler tarafından yakalanır ve zalimce azarlanır. [Durumu Bozan Olay]

3. Bu azar, anlatıcı çocuğa, yalancı maceralar yaşama isteğini bir müddet unutturur. [Durum₁]

4. Çocuk bir müddet sonra, ancak evin dışında yaşanabilecek maceralar yaşamak isteğini duymaya başlar. [Niyet]

5. Anlatıcı, Leo Dillon ve Mahony, Güvercin Evi’ne gitmek için okuldan kaçmaya karar verirler. [Durum₁’den Durum₂’ye Geçme Eylemi]

6. Leo Dillon buluşma yerine gelmez ama Mahony gelir

7. Anlatıcı ve Mahony bir sapığa rastlar. [Engel]

8. Gün tatsız duygularla biter ve macera yaşama istekleri sonuçsuz kalır. [Durum₂]

Görüldüğü gibi bu öykünün “Textoid yapısı [Durum₂]” basamağında geleneksel öykü yapısında görmeyi alıştırdığımız biçimde bitmez. “Çözüm” basamağı “çözumsuzlük” olarak kapanır” (Yağcıoğlu, 1992: 72-73).

Bu özetleme, KvD modelinde sözü edilen yüzey yapıda yer alan önermeler üzerinde büyük ölçekli kurallar işletilerek elde edilmiştir. Dolayısıyla, *asal (central)önergeleri,yanal/(marginal)önergelerden* ayırma olanağı elde edilmiştir.Burada hemen dikkat çeken durum “Bir Karşılaşma” öyküsünün girişinde yer alan Joe Dillon’ın öyküsünün bu özetinde yer almamasıdır. Bu özetin dışında kalan ve dokuz tümceden oluşan bu küçük öykü de ne anlatılır? Murat Belge’nin çevirisinden okuyalım:

Bir Karşılaşma

Bize Vahşi Batı’yı tanıtan Joe Dillon olmuştur. Union Jack, Pluck ve The Half Penny Marvel eski sayılarından oluşma küçük bir kitaplığı vardı. Her akşam okuldan dönünce arka bahçesinde buluşur ve Kızılderili savaşları düzenlerdik. Joe ile küçük kardeşi miskin Leo ahırdaki samanlığı tutarlar, bizde orayı zaptetmeye çalışırdık; ya da çimenlerin üstünde meydan savaşı yapardık. Ama ne kadar iyi dövüştükse dövüşelim, ne kuşatmada ne de savaşta kazanabilirdik ve bütün çarpışmalarımız Joe Dillon’un zafer dansı ile sona ererdi. Annesiyle babası, Gardiner sokağındaki sabah sekiz mes’ine giderlerdi her sabah ve annesinin huzur dolu kokusu evin holünde egemendi. Ama Dillon, ondan daha küçük ve ürkek olan bizlere göre daha sert oynuyordu. Kafasında eski bir çaydanlık külâhi, elindeki tenek kutuyu yumruğuyla çalıp “Ya! Yaka, yaka, yaka!” diye bağıra bağıra bahçede zıplarken bir tür Kızılderili’ye benzerdi. Rahipliğe istidadı olduğu söylendiğinde kimse inanmadı. Oy-sadoğruydular.

Okuma sürecinde, öykünün bu aşamasına gelindiğinde şaşırtıcı bir şey olur. Okuyucu, okumakta olduğu öyküde Joe Dillon’un başkışı olarak zihninde kuruluşuna izin vermişken, bu ele avuca sığmaz çocuğun öyküsü birdenbire sonlanır. Okuldan kaçma planlarına katılan, hatta payına düşen parayı bile vermeyi kabul ettiği halde ertesi gün ortalıkta görünmeyerek, anlatıcılığı ve Mahony’yi yarı yolda bırakan Leo Dillon’un ağabeyinin neredeyse bütün yaşamının özetlendiği ve bir daha öykü içinde varlığının sürdürülmediği içe yerleşik öykünün işlevi nedir? “Bir Karşılaşma” öyküsü neden bu satırlarla açılır? Joyce bir öyküye başlamış sonra vazgeçerek başka bir öykü anlatmaya koyulmuş gibidir. İlk bakışta bu öykü, erken dö-

nem eleştirmenlerin sözünü ettiği “yarım bırakılmış” etkisini yaratan metin örneklerinden biri gibidir ve okuyucu tarafından paranteze alınarak “**artık/fazlalık**” olarak değerlendirilir (Yağcıoğlu, 1992:103).

Joe Dillon’un öyküsü, macera tutkusu ile canlı geçen bir çocukluk döneminden sonra beklenmedik ve “inanılmaz” bir biçimde papaz olmayı seçen ve herkesi şaşkırtan bir hayat öyküsünü bir paragrafta anlatır ve biter. Joe Dillon, kayan bir yıldız gibi, kısacık pırıltılı bir andan sonra metnin ufkundan çekilir gider. Anlatıcı, Leo Dillon ve Mahony’nin okuldan kaçış öyküsü ise, sanki bu hayatın içindeki kısacık bir anı büyüteç altına alarak, Dublin’in, çocukların adı ne olursa olsun hayatlarında filizlenen, bilinmeyen merak etme ve deneyimleme isteklerini ilk denemelerinde sonsuzlukta yok eden kötücül etkisini gözler önüne serer. Böylece durum modeli olarak ortaya çıkan zihinsel temsil kötücül bir kenttir. Dublin’in macera adına bu çocuklara sunabileceği tek şey, bir sapığın ipsiz sapsız hezeyanlarıdır. Bu kentte yabancılarla karşılaşma, belki de en kötü sonucu yaratır, kendine ve kentine yabancılaşarak içe kapanmaya mecbur eder bireyi. Bu çocukların sonu, Joe Dillon örneğinde olduğu gibi kendi heyecan ve isteklerini tatmin etmese de önlerine konanı seçmek olacaktır. Kuşku yok ki Joe Dillon’un annesiyle babasının koyu dindar oluşu Dillon’un papaz olmasında başlıca etmen olmuştur. Annenin kokusunun her yere sinmiş oluşu, Dublin üzerine çöken dinsel baskıya bir gönderme yapar. Belki de aynı etki yüzünden, kardeş Leo da verdiği sözleri yerine getirmeyen, sinsi bir yetişkin olarak, Dublin’in sosyal yaşamına katılacaktır.

“Zihinsel süreçlere göre, tek bir öykü içinde, iç içe geçen *yanal (marginal)* ve *asal (central)* diye nitelendirdiğimiz bu öyküler, birbirinin anlattığı öyküleri çoğaltarak, tıpkı yapısökümcü kuramcıların ileri sürdüğü gibi, anlam genişlemesi sağlarlar” (Yağcıoğlu, 1992:104). Çünkü “Bir Karşılaşma” adlı öykünün başında yer alan Joe Dillon öyküsün canlandırdığı ‘heba olmuş bir hayat’ düşüncesinin etkisi, esas resmi oluşturan okuldan kaçış öyküsü etrafına çizilmiş bir *çerçeve* gibi işlev görür ve okuyucunun yorum yapma biçimini yönlendirir. Okuyucu olarak resme bakarken *çerçeveye* pek dikkat etmediğimizi sanırız ama çerçeve ve resim, aynı bütünün ayrılmaz parçalarıdır. Tam da bu noktada, Joyce’un Grant’a yazdığı mektubunda yer alan sorusunu anımsayarak benzer bir soru sormak yerinde olacaktır. *Çerçeveyi* kaldırsak Dublin’in ahlak tarihinden geriye ne kalır? “Joe Dillon’un öyküsü, KOŞULSUZ İTAAT İSTEYEN BİR TOPLUM *çerçevesini* okuyucuların zihninde tetikleme işlevi görür” (Yağcıoğlu, 1992: 69).

Sonuç

Sonuç olarak, yazınsal eleştiri kuramlarında, önemli tartışma konularından biri olarak ele alınan *yazarın niyeti* meselesinin, yazarın zihninde yer alan bir tasarım olmaktan çok, ürettiği metinde kullandığı sözbilimsel düzenlemenin tetiklediği bir bilişsel süreç olarak anlaşılması gerektiğine işaret etmek gerekir. Yani, okuyucunun zihninde daha önceden var olan kişiseldünya bilgisine dayalı davranış normlarının yer aldığı bilişsel bilgi adacıklarının, yani *çerçevelerin*, metinsel düzenleme ile etkinleşmesi sonucunda, metin ve okuyucu arasında gerçekleşen bir anlamlandırma süreci gerçekleşir ve okuyucuda yazarın niyeti olarak karşılığını bulur. Bu bağlamda, kitaptaki öykülerin, Joyce'un ısrarla savunduğu sıralamada yer alması, bu acımasız kentin etkisinin, hayatın tüm evrelerinde ve anlarında işlerlik kazanarak, Dublin'i bir karabasan kenti olarak sunmasının ön koşulu olarak önem kazanır. "Birbirine perçinlenen" bu öykülerin sıralaması, Dublin'in çocuğu nasıl körelttiğini ve daha sonra toplumsal yaşamı anlatan öykülerde, kişilerin ya avlanan ya da avcı gibi gruplar içinde saflaşılarak, toplumda bir basamak daha yukarı çıkabilmek için diğerinin üstüne basmayı mubah gören insanlara dönüştüğünü okuyucuya gösteren, bir toplumsal eleştiri işlevi görür. Kişisel olan ile toplumsal olan birbirinden ayrılamaz. Dublin, psikolojik, fiziksel ve metafiziksel sınırları aşılmaz bir biçimde tahkim ederken, Dublinlilerin bireysel iradelerini yerle bir eder. Kuşkusuz, BAŞKALARININ İRADESİNİ YOK EDEN BİR KENT imgesini/çerçevesini, öykülerin toplamından durum modeli olarak inşa eden okuyucunun, zihninde var olan evrensel davranış normlarına/çerçevelerine göre Dublin'i ahlâklı olarak nitelendirme olasılığı yoktur.

Kaynakça

Cohen, Phil R., C. R.Perrault ve James Allen (1982) "Beyond Question Answering" *Strategies for Natural Language Processing*. Eds.by Wendy. G. Lehnert ve Martin H. Ringle. Hillsdale,New Jersey, Lawrence Erlbaum Asso. sciates, pp . 245-274

Culler, Jonathan (1987) *On Deconstruction: Theory and Criticism After Structuralism*. London, Routledge and Keagan Paul.

De Man, Paul (1971) *Blindness and Insight: Essays in the Rhetoric of Contemporary Criticism*. New York, Oxford University Press.

Dijk, Teun A. van (1980) *Macrostructures: An Interdisciplinary Study of Global Structures in Discourse, Interaction, and Cognition*. New Jersey, L. Erlbaum.

Dijk, Teun A. van, Kintsch, Walter (1983) *Strategies of Discourse Comprehension*, New York, Academic Press.

Ellman, Richard (1966) *Letters of James Joyce*(Vols. I-III), London, Faber and Faber.

Ghiselin, Brewster (1956) "The Unities of Joyce's Dubliners" *Accent* 16, pp.75-88.

Herman, David (2009) "Cognitive Narratology", *Narrotologia/ Contributions to Narrative Theory: Handbook of Narratology*, Eds.byPeter Hühn, John Pier,Wolf Schmidt, Jörg Schönert, Berlin, Walter de Gruyter, pp.31-43.

Harding, Desmond (2003) *Writing The City: Urban Visions and Literary Modernism*. New York, Routledge.

Joyce, James (1987/2012) *Dublinliler* çev. Murat Belge. İstanbul, İletişim.

Lerchner, Gotthard (1990) "The Text as a Model-forming System in Literary Communication". *Poetics*19, pp. 411-422.

Kenner, Hugh (1955) *Dublin's Joyce*, London, Chatto and Windus.

Kintsch, Walter,A. Teun van Dijk (1978) "Toward a Model of Text Comprehension and Production", *Psychological Review*, 85 (5), pp. 363-394.

Kintsch, Walter (1988) "The Role of Knowledge in Discourse Comprehension: A Construction Integration Model", *Psychological Review*, 95, pp. 162-182.

Mc Kevit, Paul, Partridge, Dereck, Wilks, Yorick (1992) "Approaches to Natural Language Processing" *Artificial Intelligence Review*.6(4), pp.333-364.

Müske, Eberhard (1990) "Frame and Literay Discourse", *Poetics*19, 433-461.

Magalaner, Marvin, Richard, M. Kain (1957) *Joyce: The Man, the Work, the Reputation*. London, Calder.

Peake, Charles H. (1980) *Dubliners, James Joyce, The Citizen and the Artist*. London, Edward Arnold.

Stockwell, Peter (2002) *Cognitive Poetics*, London, Routledge.

Tindall, William, Y (1959) *A Reader's Guide to James Joyce*. London, Thames and Hudson.

Yağcıoğlu, Semiramis (1992) *Rhetorical Factors Serving to Form a Sub-Text Underlying Form and Meaning in Joyce's Dubliners*. İzmir, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi.

Zwaan, Rolf A. (1993) *Aspects of Literary Comprehension: A Cognitive Approach*. Amsterdam, John Benjamins.